

A MAGYARORSZÁGI AGRÁR-KÜLKERESKEDELEM NÉHÁNY FONTOSABB TENDENCIÁJA 2005 ÉS 2015 KÖZÖTT

DEVELOPMENT OF THE HUNGARIAN AGRICULTURAL FOREIGN TRADE BETWEEN 2005 AND 2015

NOVÁK NORBERT tanszéki demonstrátor, MSc-hallgató

SZENDERÁK JÁNOS PhD-hallgató

Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar Ágazati Gazdaságtan és Módszertani Intézet Agrárközgazdasági Tanszék

Abstract

The Hungarian agricultural trade is successful in the terms of volume but not in the terms of value. The trade balance of Hungary is positive but the export consists mostly of raw materials (especially cereals and oilseeds) with low added value, while the import is made of expensive, processed products with high added value. In 2015, the Hungarian agriculture export was dominated by cereals (50%) in volume while, it is much more fragmented in terms of value. The agriculture import is highly fragmented both in terms of value and volume as well. This is strengthening the result of other papers dealing with this issue: the agriculture trade should be more focused on increasing the added value of the export side. The European Union (EU) has been focusing on a much more liberalized global trade policy thus creating higher competition on single and domestic market. The deregulation process of the EU makes the member states to be more open to the information coming from the international markets. This means that the responsiveness of the producers, the processors and the mercantile segment has to be higher to the changes of the global market.

1. Bevezetés

Az export a gazdasági növekedés és a munkahelyteremtés egyik fő hajtóereje az európai mezőgazdaságban az élelmiszeripar. Ez nem csoda, hisz az EU az USA-t és Braziliát megelőzve a legnagyobb globális exportőr. A Közös Agrárpolitika (KAP) az EU élelmiszeripar céljának a versenyképesség növelését és a piacokonform válaszadást tűzte ki célul az elmúlt évtizedben. 2015-ben az EU mezőgazdasági kereskedelme jól teljesített. A mezőgazdasági export értéke 129 milliárd euróra emelkedett, a nettó külkereskedelmi többlet pedig 16 milliárd eurót tett ki. A kivitel körülbelül fele élelmiszer és takarmány (nyersanyagok vagy más elsődleges és feldolgozott mezőgazdasági termékek), egyharmada pedig késztermék és italok voltak. A behozatal 80%-a ezzel szemben élelmiszerből és takarmányból állt, miközben a késztermékek és italok csak 8%-ra rúgtak (illetve 11% étkezésre nem alkalmas termék volt). Ennek ellenére néhány tagállam és szektor még mindig az oroszországi importtilalom következményeitől és az általánosan alacsony világpiaci áraktól szenved. Az embargó magával vonta ugyanakkor az export diverzifikálását és az új piacok felkutatását is. Az EU harmadik országokból érkező mezőgazdasági importja főként három kategóriából tevődik össze: gyümölcsök, magok és fűszerekből, valamint növényi fehérjékből, növényi zsírokból és kávéból. A behozatal esetében a földrajzi koncentráció is sokkal magasabb, mint a kivitel esetében.¹

Az Európai Unió harmadik országokba irányuló külkereskedelmét vizsgálva² megállapítható, hogy 2015-ben a legnagyobb exportrészesedéssel az italok, szesz és ecet termékcsoport rendelkezett (21%). A kivitel további termékcsoportjai (tejtermékek, gabonafélék, liszt, keményítő vagy tej felhasználásával készült termékek és cukrászati termékek, húsfélék, kávé- és teakivonatok) alacsony mértékben, körülbelül 6–8%-ban részesedtek a teljes mezőgazdasági kivitelből.³ A mezőgazdasági termékek az összexport 7%-át tették ki az EU-ban.⁴ A harmadik országokból származó behozatal 17%-át az étkezési gyümölcsök és diófélék tették ki, minden más termékcsoport részesedése ennél alacsonyabb volt. A kávé és teaféleségek, az olajos magvak és olajtartalmú gyümölcsök, valamint az élelmiszeripari melléktermékek a behozatal 10 illetve 9%-át adták. Ez azt mutatja, hogy az EU kivitele és behozatala viszonylag heterogén, a termékcsoportok részesedése általában 10% alatt maradt 2015-ben.⁵ Az EU-28 exportjának főbb célországai az USA (15%), Kína (8%), Svájc (6%) és Oroszország (4%) volt értékben kifejezve. Az importoldalon a főbb származási országokat Brazília (12%), az USA (11%), Argentína (5%) és Kína (5%) jelentette.⁶

2. A közép- és kelet-európai országok agrár- külkereskedelmének általános tendenciái

Az Európai Unióhoz (EU) való csatlakozás az új tagállamok (ÚCST)⁷ agrár- külkereskedelmében jelentős átalakulásokat hozott.⁸ A mezőgazdasági kereskedelmet nagymértékben érintette napjaink globalizációs és az integrációs folyamata is.⁹

Az újonnan csatlakozott tagállamok és az alapító tagállamok számára is jelentős gazdasági fordulóponthoz vezetett a közép- és kelet-európai országok gazdasági integrációja. Ezek az országok már az EU csatlakozás előtt is jelentős gazdasági változásokon estek át. A szocialista rendszer tervgazdálkodásából a piacgazdaságra való átállás az 1990-es évek elején jelentős nyomott hagyott a mezőgazdasági szektorban. Hasonló mérföldkövet jelentett az EU csatlakozás is, ahol a KAP magas támogatásai és szigorú élelmezési szabályozása újabb változásokat hozott a piacon. Az EU belső mezőgazdasági piaca sokkal erősebb piaci védelem és szabályozás alatt áll, mint a többi szektor. Ennek oka a belső piac szereplőinek védelme a fokozódó nemzetközi versennyel szemben.¹⁰

Az 1999–2010 közötti időszakra kiterjedő elemzések szerint Bulgária, Magyarország és Lengyelország külkereskedelmi egyenlege volt pozitív, szemben a többi újonnan csatlakozott tagállammal. A pozitív külkereskedelmi egyenleget a vizsgált időszak végére csak Lengyelország tudta növelni, a külkereskedelmi deficitet mutató tagállamok pedig Litvánia kivételével tovább növelték a hiányt.¹¹ Ennek oka, hogy a mezőgazdasági import átlagára meghaladta a mezőgazdasági export átlagárát, amely különösen Magyarország, Csehország és Szlovákia esetében a kereskedelmi egyenleg romlását okozta.¹² A harmadik országokba irányuló kereskedelem folyamatosan csökkent az új tagállamok esetében az EU csatlakozás után.¹³ Ez nem meglepő annak a fényében, hogy az EU viszonylag erős védelmet biztosít a szabályozások és támogatások révén az egységes piac mezőgazdasági szereplőinek.

Az EU kereskedelempolitikájának kialakítása sokkal átláthatatlanabb és komplexebb, mint például az USA-é. A mezőgazdasági protekcionizmus számos országra kiterjed, de kiváltképp az EU-ra, ahol a Közös Agrárpolitika (KAP) közösségi szinten látja el ezt a védelmet. A belső piac szabad mezőgazdasági kereskedelme együtt járt a növekvő külpia- ci védelemmel. Az 1990-es évektől kezdve mégis elindult a kereskedelemben a liberalizációs folyamat, de a külső vámvédelem még mindig erős maradt. Kiemelést érdemel a tej-

termékek és a cukor, amely termékcsoportok az átlagosnál is erősebb szabályozás alatt állnak.¹⁴

Minden újonnan csatlakozott tagországot érintett a csökkenő külkereskedelmi egyenleg és gyengülő komparatív előnyök. A változások hátterében álló külső okok között a legfontosabb az EU csatlakozás által okozott kereskedelempolitikai változás és az erősödő uniós (belső piaci) verseny volt. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a magasabb hozzáadott értékű és a versenyképesebb termékek aránya nőtt a piacon, amit nem ellensúlyozott a mezőgazdasági alapanyagok növekvő exportja sem. Meghatározó volt, hogy a tagországok milyen gyorsan tudtak alkalmazkodni a változó gazdasági környezethez. Az új tagországok külkereskedelmét a különböző (főleg a 2007/08-as) élelmiszer-válságok is akadályozták. A dráguló alapanyagok, a növekvő energiaár és a szigorodó uniós előírások növelték a termékek árát. Ez okozta az élelmiszeripar kettős présbe kerülését, azaz a termelőknek elfogadható árat kellett fizetni, miközben a dráguló élelmiszer-előállítás költségeit az árverseny miatt nem lehetett a fogyasztókra hárítani. Érdeemes megemlíteni a hagyományosan magas uniós támogatásokat is, amelyek mesterségesen tették versenyképessé a termékeket. A belső okok között fontos azt is felsorolni, hogy az új tagállamok élelmiszeripara már a csatlakozás előtt sem volt kedvező helyzetben (duális termelési szerkezet, tökehiány, a termelés extenzív irányba történő elmozdulása).¹⁵

A piacgazdaságba történő átmenet időszakában Magyarország és a környező országok mezőgazdasági exportja főként munkaintenzív és alacsony hozzáadott értékű termékekből állt. Az EU-csatlakozás után a magasabb hozzáadott értékű késztermékek aránya növekedett a kereskedelemben. Kiemelést érdemel, hogy a fentebb említett tendencia csak Lengyelország és Szlovákia esetében tapasztalható, Magyarország és Csehország kivételében a feldolgozatlan termékek (nyersanyagok) aránya folyamatosan nő. Az importban ezzel szemben a drága, feldolgozott termékek dominálnak.¹⁶ Más kutatások szintén megerősítik ezt a tényt, de azt is, hogy Csehország és Lengyelország ezzel szemben termékminőségben és versenyképességben is fejlődést tudott elérni.¹⁷

A Visegrádi Négyek közül Magyarország vezető szerepet játszott az exportban¹⁸ nettó exportőri pozíciójával.¹⁹ Az utóbbi években²⁰ az alacsony hozzáadott értékű termékek kerültek az export középpontjába, miközben a magasabb feldolgozottságú és magasabb egységárú termékek aránya a kivitelben visszaesett. Ebből következik, hogy Magyarország folyamatosan elveszítheti vezető szerepét a mezőgazdasági exportban. A hazai piac változásával párhuzamosan Magyarország elvesztette a versenyképességét a teljes termék-skála versenyében. Ez a mezőgazdasági piac sérülékenységet is növelte. Ez megnyilvánult abban például, hogy Magyarország megnyitotta piacait más országok olcsó termékei előtt (különösen Lengyelország esetében). A termékek minősége alacsonyabb volt, de egyúttal az ára is: a hosszú távú gazdasági válság következményeitől szenvedő fogyasztók pedig az olcsóbb terméket választották és választják ma is. Magyarország a külső gazdasági környezet változásaira is csak korlátozottan tudott reagálni a mezőgazdasági export területén. Ez tekinthető pozitív fejleménynek is, mivel jelzi, hogy a magyarországi mezőgazdasági export stabil volument képvisel a nemzetközi kereskedelemben. Az 1993-tól 2007-ig tartó rendkívül erős világgazdasági és kereskedelmi növekedés pozitív hatásait azonban a hazai mezőgazdasági szektor nem volt képes kihasználni.²¹

3. Anyag és módszertan

A szakirodalmi elemzésekhez a nemzetközi és hazai folyóirat cikkeket elemeztük, különös tekintettel azokra, amelyek Közép-Európa vagy ténylegesen Magyarország agrár-külkereskedelmét elemezték. A feldolgozás során célunk az volt, hogy az általános tendenciákat emeljük ki, különösképpen azokat, amelyek az EU-csatlakozáshoz, vagy az azt követő időszakhoz kapcsolódnak.

Az elemzés második felében a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatbázisát használtuk (külkereskedelmi termékforgalom). Az elemzett adatok körének a KN I–IV. termékcsoporthoz választottuk, tehát az „Élő állatok, állati termékek (01–05)”, a „Növényi termékek (06–14)”, az „Állati és növényi zsír, olaj és viasz (15)”, illetve az „Élelmiszerkészítmények, italok, dohány (16–24)” osztályokat.

A BCG mátrix egy módosított verzióját használtuk, ahol az x tengelyen az adott év részesedése látható a teljes kivitelből, míg az y tengelyen a termékforgalom százalékos változása. Ez utóbbi a 2015. év és a 2005. év adatainak hányadosa. Az elemzés során a HUF-ban mért határparitáson értéken számoltunk, tehát mennyiségi és érték alapon is elvégeztük az elemzést. A BCG mátrix (angol megfelelője gyakran a Growth share matrix, néha a Boston matrix) a Boston Consulting Group által az 1960-as években kifejlesztett keretrendszer. Eredetileg a cégek számára fejlesztették ki, annak érdekében, hogy a prioritásait megfelelően állítsák fel, és a forrásokat hatékonyan oszthassák el.²²

Az alapvető ötlet az, hogy négy fajta termék van.²³

- a) „Fejőstehenek”: magas piaci részesedéssel, de alacsony növekedési potenciállal rendelkeznek.
- b) „Sztárok”: magas piaci részesedéssel és növekedési potenciállal rendelkeznek.
- c) „Kérdőjelek”: magas a növekedési potenciáljuk, de a piaci részesedésük ezzel szemben alacsony.
- d) „Sereghajtók (angolul gyakran „dogs”): alacsony piaci részesedéssel és növekedési potenciállal rendelkeznek.

Mi nem ezek alapján a csoportok alapján értékeljük termékeinket, de a mátrix alapvető felépítése megegyezik a BCG tábláéval. Módosítottuk továbbá a viszonyítás alapjául szolgáló értéket is. Abban az esetben, ha a teljes kivitelből való részesedést kellett feltüntetni, a teljes termékforgalom helyett mi a KN I–IV. termékcsoporthoz tartozó termék összegét vettük figyelembe, amelyek megfeleltethetők az agrár-külkereskedelmi termékforgalomnak.

3. Eredmények és azok értékelése

3.1. Az agrár-külkereskedelem és a hozzáadott érték termelés dilemmái

2015-ben a teljes agrár-export 15 millió tonna volument jelentett 2400 milliárd Ft értékben. Mennyiségi alapon a kivitel 63%-át a növényi termékek, 26%-át az élelmiszerkészítmények, italok és dohány, 7%-át az élő állatok és állati termékek, 4%-át az állati és növényi zsírok, olajok és viasz termékcsoporthoz adta. Értékben a részesedés 32%, 40%, 22% és 6% volt. Ez azt mutatja, hogy a kivitel 63%-a növényi termék, de értékben mindössze csak a teljes kivitel egyharmadát jelenti. Ezzel szemben az élelmiszerkészítmények, italok és dohány 26%-ot tett ki mennyiségben, de 40%-ot értékben kifejezve. Ez mutatja, hogy a kivitel túlnyomó része olcsó növényi alapanyag termék volt. Mennyiségben az export az

import háromszorosa volt 2015-ben, míg értékben csak valamivel több, mint másfélszerese. A behozatal felét az élelmiszer-készítmények, italok és dohány, 33%-át a növényi termékek, 13%-át az élő állatok és állati termékek, míg 5%-át az állati és növényi zsírok, olajok és viasz termékcsoport tette ki mennyiségben kifejezve Határparitásos értékben mérve ugyanezen termékcsoportok részesedése a teljes mezőgazdasági importból 50%, 25%, 20% és 4% volt.

2015-ben, mennyiségi alapon vizsgálva a gabonafélék részesedése a teljes agrárexport felét adta, miközben a 2005. évi gabonaexport közel kétszeresét tette ki. Minden egyéb termékcsoport részesedése (az élelmiszeripari melléktermékek kivételével) 10% alatt maradt. Ez jól mutatja, hogy az export nagyon koncentrált a termékcsoportok tekintetében. A legtöbb termékcsoport kivitele mennyiségben két-háromszorosa a 2005. évi mennyiségnek. Kiugró növekedést csak néhány termékcsoport mutatott fel: italok, szesz és ecet, gyanta és egyéb növényi nedvek, illetve a halak, rákok stb. csoportja. Ezek részesedése a teljes kivitelből viszont elhanyagolható (1. ábra).

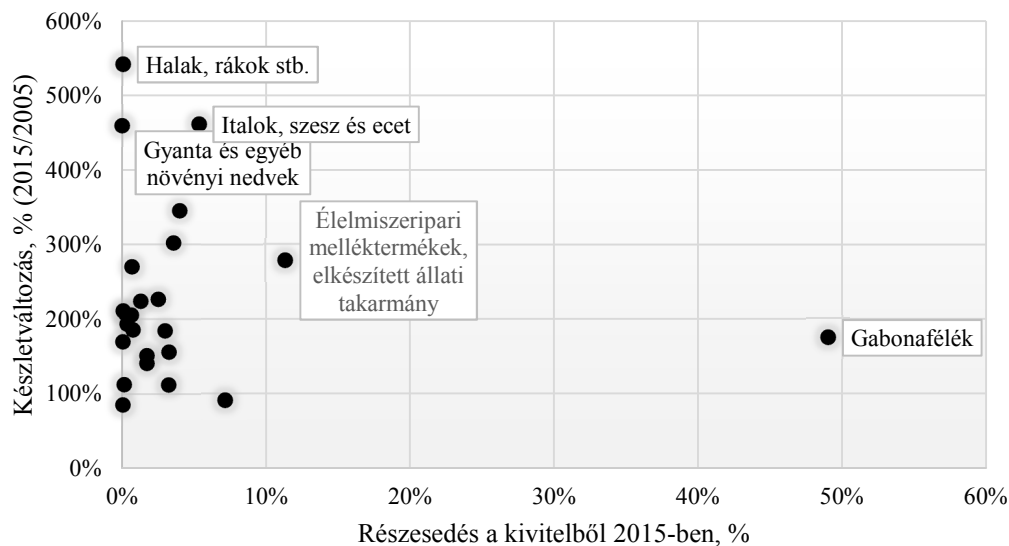
A hozzáadott-érték termelés kérdése nem újkeletű a magyarországi élelmiszergazdaságban. A hozzáadott érték nő a termék magasabb feldolgozottsági szintjével párhuzamosan. Így drágábban lehet értékesíteni, nagyobb hasznot hoz, továbbá a szofisztikáltabb vevői igényeket is kielégíti. Itt indokolt megemlíteni azt a tendenciát, amely az utóbbi években elindult Európában, ráadásul kedvezőtlenül érintheti a jövőben a hazai hozzáadott-érték termelést. A termelés földrajzi eloszlása nem a nemzeti határokat követi. Az európai földrész belsejében a haszonnövény termesztés (főleg gabona) lett a legjobb alternatíva a gazdálkodók számára az elmúlt években, mivel könnyen értékesíthető, termelési rendszere viszonylag „kényelmes” és jövedelmező. A tengerparti övezetek éghajlata a legeltetés (gyakorlatilag a tejelő szarvasmarhatartás) számára kedvező. Észak felé haladva a tejtermelés egyre versenyképesebb alternatívát kínál a földhasználattal szemben.²⁴ Amennyiben folytatódik ez a tendencia, Magyarország esélyeit tovább csökkentheti a magasabb hozzáadott-érték termeléssel kapcsolatban. Az élelmiszeripar aktuális helyzete azonban még nagyobb befolyást gyakorol.

3.2. A magyarországi agrár-külkereskedelem alakulása

A BCG mátrixok segítségével a magyarországi export és import szerkezetében és dinamikájában nyerhetünk mélyebb betekintést.

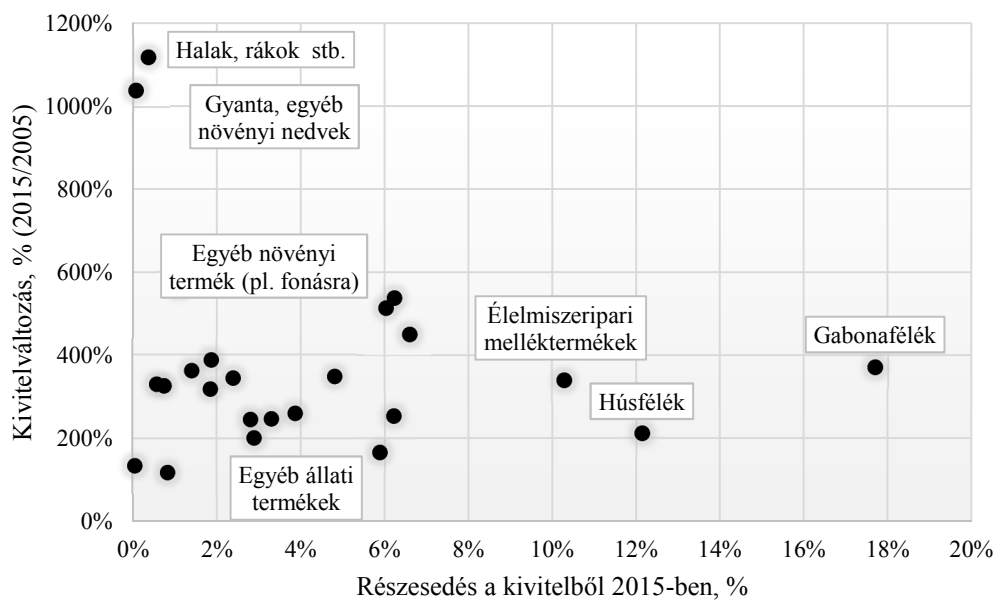
Értékben kifejezve 2015-ben szintén a gabonaféléknek volt a legnagyobb részesedése. A mennyiségben mért részesedéssel szemben viszont a teljes kivitel mindössze 18%-át adta ez a termékcsoport. Habár a gabonafélék a teljes termékkivitel felét adják, de az exportból származó bevétel mindössze egyötödét. Ez jól mutatja, hogy a magyarországi export főként nyersanyagok kivitelére épít, a magas hozzáadott-értékű termékekkel szemben. Érdekes viszont azt is megemlíteni, hogy a kivitt gabona értéke 2005-höz képest megnégyszereződött. Körülbelül 10–12%-os részesedése volt az élelmiszeripari melléktermékeknek és a húsféléknek a teljes kivitelből, miközben az exportált mennyiségük értéke 2-4-szeresére nőtt. Látható néhány kivételes eset is. A gyanta és egyéb növényi nedvek, illetve a halak, rákok stb. kivitele megtízszereződött 2005-höz képest, de mennyiségben kifejezve részesedésük a teljes exporttól elhanyagolhatóan kicsi. A legtöbb termékcsoport kivitele többszöröződött 2005-höz képest, részesedésük azonban 8% alatt maradt 2015-ben (2. ábra).

1. ábra. Magyarország agrárexportjának BCG mátrixa (mennyiségi alapon, kg, 2005 és 2015)
Figure 1. BCG matrix of the Hungarian agricultural export (in volume, kg, 2005 and 2015)

Forrás: KSH (2016) alapján saját összeállítás

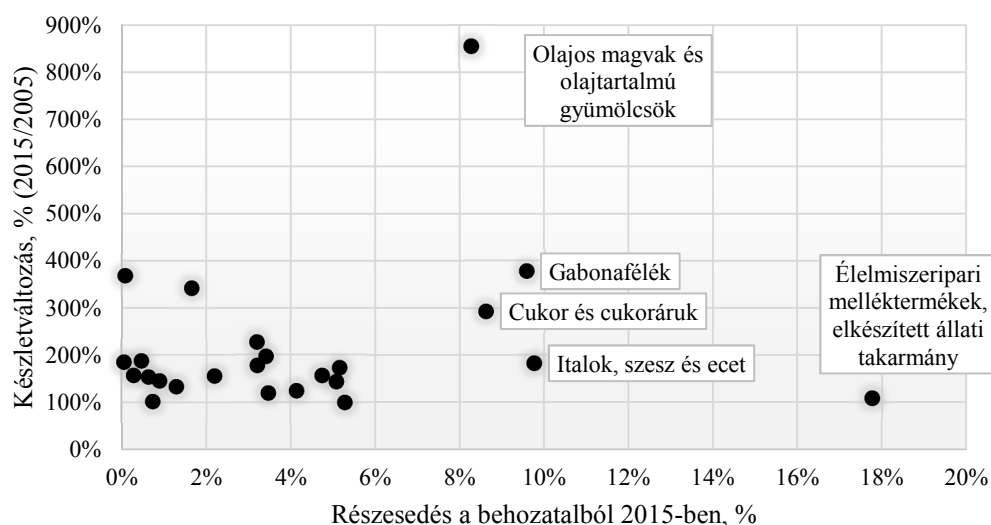
2. ábra. Magyarország agrárexportjának BCG mátrixa (értékalapon, HUF, 2005 és 2015)
Figure 2. BCG matrix of the Hungarian agricultural export (in value, HUF, 2005 and 2015)

Forrás: KSH (2016) alapján saját összeállítás

A mennyiségben kifejezett agrárimport három jól elkülöníthető csoportból tevődik össze. A „domináns” termékek jellemzően az élelmiszeripari melléktermékek (18%), a gabonafélék, a cukor és cukorárúk és az italok szesz és ecet (8-10%) termékkategória. A második szegmens egyedüli képviselője az olajos magvak és olajtartalmú gyümölcsök csoportja. Részesedése a teljes behozatalból mindössze 8% (habár a domináns termékcsoporthoz is ekkora részesedéssel bírnak), de közel 9-szeresére nőtt 2005-höz képest az importált mennyiség. A harmadik szegmensben a fennmaradó termékcsoporthoz maradnak viszonylag kis részesedéssel (6%). A növekedési ütem körülbelül 200–400%, amely a legtöbb termékcsoporthoz érvényes (3. ábra). Érdekes megemlíteni, hogy az export és az import 2005 óta megduplázódott az EU-ban. Ez konzisztens a magyarországi értékekkel, ahol a legtöbb termék kereskedelmének aránya 2–4-szeresére növekedett 2005-höz képest.²⁵

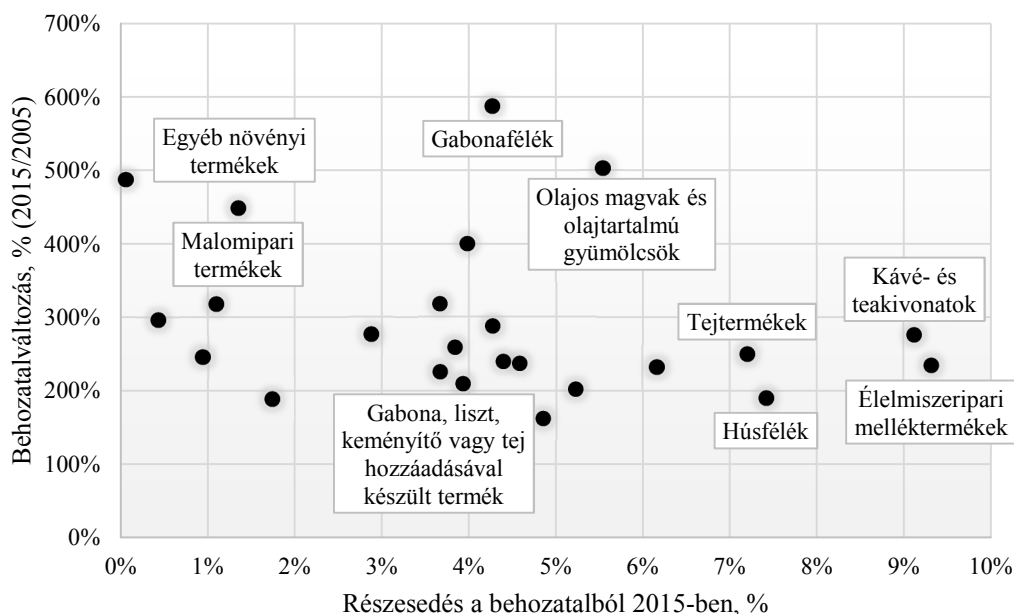
3. ábra. Magyarország agrárimportjának BCG mátrixa (mennyiségben, kg, 2005 és 2015)
Figure 3. BCG matrix of the Hungarian agricultural import (in volume, kg, 2005 and 2015)

Forrás: KSH (2016) alapján saját összeállítás

Az importot értékalapon vizsgálva megfigyelhető, hogy a termékcsoporthoz részesedése és növekedési üteme sokkal heterogénebb, mint az előző esetekben (exportnál és mennyiségi alapú importnál egyaránt). A termékcsoporthoz részesedése a teljes behozatalból 10% alatt volt 2015-ben, vagyis az import értékben kifejezve sem olyan koncentrált, mint az export. A főbb termékcsoporthoz részesedése 7–10% között mozgott, amelyet a tejtermékek és húsfélék, a kávé- és teakivonatok, illetve az élelmiszeripari melléktermékek tettek ki. Közel 6%-os részesedéssel bírtak a gabona, liszt, keményítő vagy tej hozzáadásával készített termékek. Utóbbi öt termékcsoporthoz behozatala 2-szeresére nőtt a 2005. évi értékhez képest. Kiemelést érdemel a gabonafélék és az olajos magvak és olajtartalmú gyümölcsök csoportja. Ez a két termékkategória viszonylag alacsony részesedést ért el (4–6%), de 2005-höz képest a behozataluk 500–600%-kal emelkedett (4. ábra).

4. ábra. Magyarország agrárimportjának BCG mátrixa (értékalapon, HUF, 2005 és 2015)
Figure 4. BCG matrix of the Hungarian agricultural import (in value, HUF, 2005 and 2015)

Forrás: KSH (2016) alapján saját összeállítás

4. Összefoglalás

A magyarországi agrár-külkereskedelem helyzete kedvezőnek mondható mennyiségben kifejezve de kedvezőtlennek értékalapon. Az agrár-külkereskedelmi egyenleg Magyarországon pozitív (de csökkenő) volt az elmúlt évtizedben, szemben a legtöbb KKE országgal. Az exportban domináns a gabonafélék (közel 50%-os részesedéssel) kivitele, továbbá az olcsó, alacsony hozzáadott-értékű nyersanyagok kivitele. Az import ezzel szemben drága feldolgozott termékekből áll, magas hozzáadott-értékkel. Utóbbi összetétele rendkívül heterogén mind értékben, mind mennyiségben kifejezve. Ez megerősíti az ezzel foglalkozó kutatások eredményeit: a hazai agrár-külkereskedelemnek a magas hozzáadott-értékű termékek kivitelét kellene növelni. Ez azért is előnyös, mert az Európai Unió Közös Agrárpolitikája az elmúlt évtizedben a mezőgazdaság versenyképességének növelését és a hatékonyabb piaci válaszreakció elérését tűzte ki célul.

Jegyzetek

1. Európai Bizottság (2016b): Agri – food trade in 2015: China boosts EU export. http://ec.europa.eu/agriculture/trade-analysis/map/2016-1_en.pdf
2. Harmonized System (HS) szerint, értékalapon.
3. Európai Bizottság (2016a): Agri – Food Trade Statistical Factsheet. European Union – Extra EU 28. http://ec.europa.eu/agriculture/trade-analysis/statistics/outside-eu/regions/agrifood-extra-eu-28_en.pdf
4. Európai Bizottság (2016b): i. m.

5. Európai Bizottság (2016a): i. m.
6. Európai Bizottság (2016b): i. m.
7. A 2004-ben és 2007-ben csatlakozott 12 tagállam sorolható ide.
8. Török, Á.–Jámbor, A. (2013): Agri-food trade of the New Member States since the EU accession. *Agricultural Economics (Zemědělská Ekonomika)*, 59, pp. 101–112.
9. Svatos, M.–Smutka, L. (2012): Development of agricultural trade and competitiveness of the commodity structures of individual countries of the Visegrad Group. *Agricultural Economics (Zemědělská Ekonomika)*, 58, pp. 222–238.
10. Antimiani, A.–Carbone, A.–Costantini, V.–Henke, R. (2012): Agri-food exports in the enlarged European Union. *Agricultural Economics (Zemědělská Ekonomika)*, 58, pp. 354–366.
11. Török, Á.–Jámbor, A. (2013): i. m.
12. Svatos, M.–Smutka, L. (2012): i. m.
13. Török, Á.–Jámbor, A. (2013): i. m.
14. Francois, J.–Nelson, D. R. (2014): Political support for trade policy in the European Union. *European Journal of Political Economy*, 36, pp. 243–253.
15. Török, Á.–Jámbor, A. (2013): i. m.
16. Svatos, M.–Smutka, L. (2012): i. m.
17. Antimiani, A.–Carbone, A.–Costantini, V.–Henke, R. (2012): i. m.
18. Svatos, M.–Smutka, L. (2012): i. m.
19. Antimiani, A.–Carbone, A.–Costantini, V.–Henke, R. (2012): i. m.
20. Az elemzett cikk 2012-es de a tendencia még mindig érvényes.
21. Svatos, M.–Smutka, L. (2012): i. m.
22. Stern, C. W.–Deimler, M. S. (2006): *The Boston Consulting Group on Strategy. Classic Concepts and New Perspectives.* John Wiley & Sons, Inc. pp. 35–37.
23. Uo.
24. Jansik, C., Irz, X., 2015. Competitiveness Makes a Difference in the European Dairy Sector. *EuroChoices* 14, 12–19. doi:10.1111/1746-692X.12104
25. Harmonized System (HS) szerint, értékalapon.

Felhasznált irodalom

- Antimiani, A.–Carbone, A.–Costantini, V.–Henke, R. (2012): Agri-food exports in the enlarged European Union. *Agricultural Economics (Zemědělská Ekonomika)*, 58, pp. 354–366.
- Európai Bizottság (2016a): Agri – Food Trade Statistical Factsheet. European Union – Extra EU 28. http://ec.europa.eu/agriculture/trade-analysis/statistics/outside-eu/regions/agrifood-extra-eu-28_en.pdf
- Európai Bizottság (2016b): Agri – food trade in 2015: China boosts EU export. http://ec.europa.eu/agriculture/trade-analysis/map/2016-1_en.pdf
- Francois, J.–Nelson, D. R. (2014): Political support for trade policy in the European Union. *European Journal of Political Economy*, 36, pp. 243–253.
- Jansik, C.–Irz, X. (2015): Competitiveness Makes a Difference in the European Dairy Sector. *EuroChoices* 14, 12–19. doi:10.1111/1746-692X.12104
- KSH (2016): Tájékoztatási adatbázis: Külkereskedelem. Termékszintű adatok KM szerint. Letöltve: 2016. 08. 25.
- Stern, C. W.–Deimler, M. S. (2006): *The Boston Consulting Group on Strategy. Classic Concepts and New Perspectives.* John Wiley & Sons, Inc. pp. 35–37.
- Svatos, M.–Smutka, L. (2012): Development of agricultural trade and competitiveness of the commodity structures of individual countries of the Visegrad Group. *Agricultural Economics (Zemědělská Ekonomika)*, 58, pp. 222–238.
- Török, Á.–Jámbor, A. (2013): Agri-food trade of the New Member States since the EU accession. *Agricultural Economics (Zemědělská Ekonomika)*, 59, pp. 101–112.